

Structuurbegrippen voor het schoolvak geschiedenis (4)

Inleving, standplaatsgebondenheid

Leo Dalhuisen

1 Het structuurbegrip inleving

Onder inleving kan worden verstaan, zich zodanig in anderen verplaatsen, dat men weet wat de anderen menen, waarderen, voelen en willen bereiken (Burston, *Sixth form history teaching*, 6) Collingwood gebruikt de termen 're-thinking' en 're-enactment' (Collingwood, *The idea of history*, 282). Betrouwbare kennis van het verleden is volgens hem te verkrijgen, als de onderzoeker erin slaagt zich in te leven of te verplaatsen in de gedachtenwereld van degenen, die aan het historisch proces hebben deelgenomen. Wat mensen hebben gedacht, kan in de geest worden herhaald. Van volledige identificatie kan echter geen sprake zijn. Wat zich in de geest van een ander heeft afgespeeld valt dicht te benaderen, maar zelden of nooit volledig te achterhalen. De kans is groot dat de betrokkene zelf op het moment van handelen niet exact kan aangeven welke motieven hem in welke mate tot zijn handelen hebben gebracht.

De bereidheid zich in anderen in te leven is een noodzakelijke voorwaarde om tot historisch begrip te komen. De inleving zelf kan echter pas worden bereikt, als men voldoende gegevens over de ander en zijn tijd heeft verzameld. Dit zich inleven in de gedachten van anderen in het verleden is geen kwestie van oncontroleerbare intuïtie. Het is een stap voor stap in de eigen geest herhalen van het denken van personen in het verleden, op basis van de kennis van de tijd en van de omstandigheden waarin deze personen leefden (Ankersmit, *Denken over geschiedenis*, 142).

Inleven in het denken en handelen van mensen die men nog kan ontmoeten, is veel minder gecompliceerd dan het inleven in het denken en handelen van mensen uit vroeger tijden. Met hen is geen direct contact meer mogelijk. In het eerste geval kan men op allerlei manieren meer zekerheid verkrijgen over de vraag of men er al dan niet in is geslaagd zich te verplaatsen in het leven van de ander. Al blijft het zeer de vraag of mensen in staat zijn (altijd) accuraat weer te geven wat hen beweegt. Zij kunnen daarom dikwijls niet volledig beoordelen of anderen zich wel op de juiste wijze in hun gedachten verplaatst hebben. In het tweede geval is er geen enkele zekerheid. Men kan het inleven ook ruimer opvatten dan hierboven is gebeurd. Dan wordt erbij betrokken wat Huizinga 'historische sensatie' heeft genoemd: "Het is nauwelijks beeld te noemen, wat de geest hier vormt of ondergaat. Voorzover het vorm aanneemt, blijft deze samengesteld en vaag: een 'Ahnung', evengoed van straten en huizen en velden, van klanken en van kleuren als van bewegende en bewogen mensen" (Huizinga, *Verzamelde Werken VII*, 71). Als men het begrip inleving zover uitbreidt, komt het vermogen tot inleven binnen het bereik van veel minder mensen, omdat hier naast kennis en kunde ook de intuïtie van essentiële betekenis is. Zoals Ankersmit het for-

muleert: 'Iedere historische periode heeft zijn eigen karakter en zijn eigen atmosfeer en het is de hoogste ervaring van de historicus daar soms in een flits iets van aan te voelen' (Ankersmit, *Denken over geschiedenis*, 128).

Als het geschiedenisonderwijs goed wordt gegeven, kan de docent er met behulp van het schoolboek en eventueel ander lesmateriaal voor zorgen, dat de leerlingen de mogelijkheid hebben zich in te leven in bepaalde perioden, ontwikkelingen en verschijnselen van bepaalde culturen.

Men kan er echter ook vanuit gaan dat de docenten hun leerlingen niet voldoende kennis en inzicht kunnen bijbrengen om zich in te leven in alle situaties waarmee zij te maken kunnen krijgen. Het aantal lesuren geschiedenis en staatsinrichting is immers uiterst beperkt. En los van het geringe aantal lesuren: de leerlingen leven na hun schooltijd wellicht nog minstens een halve eeuw.

De onmogelijkheid de leerlingen voldoende kennis en inzicht bij te brengen onderstreept het essentiële belang van de uit het begrip inleving voortvloeiende vaardigheden.

2 Het structuurbegrip standplaatsgebondenheid

Een historicus die zijn visie op een deel van het verleden in een boek of artikel vastlegt, weet dat zijn visie is gebaseerd op zeer verscheiden bronnenmateriaal, afkomstig van mensen met zeer verschillende achtergronden. Hij weet ook dat zijn visie er maar één is naast andere. Als hij zijn werk goed doet, vertoont zijn boek/artikel hiervan ook de sporen.

Voor het geschiedenisonderwijs leek dit criterium tot nu toe echter minder te gelden. Van de schrijver van het schoolboek voor geschiedenis werd traditioneel verwacht, dat hij het ingewikkelde verleden ondubbelzinnig uitlegde. De leerlingen hoefden niet te weten waarop het geschiedverhaal in het schoolboek was gebaseerd. Van andere visies dan de visie van de auteur(s), eventueel geamendeerd door de eigen docent, werden zij niet op de hoogte gesteld. Waarom niet? Om verwarring te voorkomen? Om de massa dom/passief te houden? Om het werk voor auteurs, leraren en leerlingen eenvoudig te houden? Geen historicus heeft zich er nog mee bezig gehouden. Hoe dan ook, het criterium van ondubbelzinnigheid staat haaks op de essentie van geschiedenis en op de omschrijving daarvan in de structuurbegrippen en de eruit voortvloeiende vaardigheden.

Om te weten te komen wat er gaande is (geweest), moet men zich verplaatsen in de tijd en de situatie van degenen die aan het historisch proces deelnamen. Men moet zich ervan bewust zijn, dat eenzelfde

gebeurtenis, etc. vanuit verschillende gezichtshoeken kan worden bekeken, en dat dit ook in feite voortdurend gebeurt. De Duitse nederlaag in de Tweede Wereldoorlog betekende voor de meeste Nederlanders de bevrijding van de Duitse bezetting, voor de Duitsers betekende de nederlaag ook de tijdelijke splitsing van hun land.

Ieder mens maakt deel uit van een eigen cultuur. Die cultuur beïnvloedt de wijze waarop hij de eigen samenleving en die van anderen ziet, welke opvattingen hij heeft over het leven en over de wijze waarop de samenleving moet worden georganiseerd.

Culturen uit het verleden zijn vaak heel verschillend van die waarin wij nu leven. Dat geldt niet alleen voor andere culturen dan de onze, zoals de Chinese of de Arabische cultuur, maar ook voor de Westeuropese cultuur waarin wij zelf leven. Onze huidige cultuur verschilt bijvoorbeeld sterk van de cultuur van West-Europa tijdens de middeleeuwen.

Maar ook binnen eenzelfde cultuurkring kunnen mensen er in eenzelfde periode nog zeer uiteenlopende opvattingen op na houden. Binnen de Westeuropese cultuur bestaan bijvoorbeeld aanzienlijke verschillen op nationaal gebied en binnen staten ook op levensbeschouwelijk gebied. Daarnaast zijn er verschillen die voortvloeien uit de omstandigheid of men tot de meer of minder bedeeden in een samenleving behoort. Ook oordeelt de ene generatie vaak anders dan de andere. Zo zijn er meer redenen te noemen waarom er binnen eenzelfde cultuur toch zeer verschillend kan worden gedacht.

Iedereen is standplaatsgebonden. Ieder verhaal, ieder betoog draagt in zekere mate het stempel van de persoon van de schrijver/verteller en de talloze invloeden die hem hebben gevormd. De lezer/luisteraar moet erop bedacht zijn dat zowel de ander, als hijzelf, standplaatsgebonden is. Het gaat er niet alleen om te onderkennen dat alles van verschillende gezichtshoeken kan worden bekeken. Over de argumenten die voor deze gezichtshoeken worden aangevoerd, moet worden gediscussieerd. Historici moeten dat doen om met elkaar tot een zo objectief mogelijk beeld van het verleden te komen. 'Gewone' mensen moeten dat doen om elkaar te kunnen begrijpen en om evenals historici tot een zo objectief mogelijk beeld van het verleden te komen.

Nauw verwant aan het begrip standplaatsgebondenheid is het begrip interpretatie. Iedereen die interpreteert, is standplaatsgebonden. Dit beïnvloedt zijn interpretatie. Wie zich van zijn standplaatsgebondenheid bewust is, zal eerder aandacht aan andere interpretatiemogelijkheden besteden.

De leerlingen moeten weten dat de standplaatsgebondenheid voor iedereen geldt: voor de auteurs van het door hen gebruikte schoolboek, voor de auteurs/ontwerpers van de andere geschreven en ongeschreven bronnen waarvan zij kennisnemen, voor de eigen docent en voor de leerlingen zelf. Zij moeten weten welke factoren de standplaatsgebondenheid van personen beïnvloeden en op welke wijze dit kan gebeuren. Tot de belangrijkste factoren kunnen worden gerekend: het gezin / de familie waaruit men afkomstig is, de stad en/of streek waarin men woont,

de bevolkingsgroep waartoe men behoort, de generatie waartoe men behoort, de levensbeschouwing die men erop na houdt, de politieke overtuiging die men heeft, de staat waartoe men behoort, de huidkleur die men heeft, de sekse waartoe men behoort, het werelddeel waaruit men afkomstig is. Het voert in dit verband te ver en het lijkt ook niet nodig om hier bij elk van deze factoren een van de vele mogelijke voorbeelden te geven op welke wijze zo'n factor de standplaatsgebondenheid van iemand kan beïnvloeden. Bij de toetsen later in dit artikel geven we hiervan wel voorbeelden.

De leerlingen moeten inzien dat standplaatsgebondenheid onvermijdelijk is en daarom niet iets verkeers. Voorzichtigheid is echter geboden, als men anderen van de eigen opvattingen wil overtuigen, over anderen gaat oordelen en hen veroordelen, of als men de eigen standplaatsgebondenheid ontkent.

De leerlingen moeten regels kennen, die zij kunnen gebruiken om zo onbevooroordeeld mogelijk op te treden. Tot zulke regels zouden bijvoorbeeld kunnen behoren:

- Als je geconfronteerd wordt met een gebeurtenis, een verschijnsel vraag je dan niet alleen af wat je er zelf van vindt, maar vraag je ook af hoe anderen er (mogelijk) over denken die erbij betrokken waren.
- Als anderen tot een ander beeld van het verleden komen dan jij en tot een andere beoordeling daarvan, vraag je dan af wat andermans motieven daarbij kunnen zijn. En wat je eigen motieven zijn. Vraag je af hoe een derde, in nog weer andere omstandigheden zou oordelen.

3 Uit de structuurbegrippen inleving en standplaatsgebondenheid voortvloeiende vaardigheden

De leerlingen hebben bij het toepassen van de volgende vaardigheden een houding nodig waarbij zij bereid en geneigd zijn zich zoveel mogelijk te verplaatsen in de situatie en de gedachtenwereld van mensen met wie zij rechtstreeks of via bepaalde bronnen in aanraking komen. Inzicht in het begrip standplaatsgebondenheid zal de leerlingen brengen tot een houding, waarbij het eigen standpunt of dat van een autoriteit niet als absoluut wordt gezien en waarbij de wil bestaat zich in het standpunt van anderen te verdiepen.

De leerlingen zullen deze bereidheid ook in daden moeten kunnen omzetten. Zij zullen volgens de examenregeling in staat moeten zijn:

- zich te verplaatsen in de motieven / interessen / waardensystemen / verwachtingen van andere mensen, ermee rekening houdend dat in historische situaties de mensen niet, zoals wij, achteraf kennis konden nemen van de latere gebeurtenissen;
- de standplaatsgebondenheid te onderkennen van anderen en van zichzelf in tijd en plaats en de factoren die daarop van invloed kunnen zijn;
- situaties en personen (in het verleden) te beoordelen, rekening houdend met de opvattingen uit de betrokken tijd.

4 Zich verplaatsen in de motieven / interessen / waardensystemen / verwachtingen. van andere mensen, ermee rekening houdend dat in historische situaties de mensen niet, zoals wij, achteraf kennis konden nemen van latere gebeurtenissen

Deze vaardigheid bestaat uit verschillende onderdelen die in feite niet altijd tegelijkertijd in één opdracht kunnen worden getoetst. Vaak zal men motieven of interessen of waarden of verwachtingen in een bron aantreffen. En het is heel moeilijk om in elke opdracht het zich verplaatsen in motieven etc. te combineren met het tweede deel van de vaardigheid (dat mensen niet wisten wat er later zou gebeuren). Het lijkt daarom voor de hand te liggen deze vaardigheid meestal in onderdelen te toetsen.

Zich verplaatsen in motieven etc. die expliciet in een bron genoemd worden

VERWACHTINGEN OVER DE ARBEID VAN GEHUWDE VROUWEN

Uit het rapport 'Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, huishoudelijke en financiële problemen' (Utrecht 1957):

'In bepaalde beroepen, zo bijvoorbeeld het onderwijs, begint men thans reeds de gehuwde vrouw als een potentiële (aan te boren) reserve te beschouwen. Er bestaat een zekere neiging om wettelijke en traditionele barrières tegen de arbeid van gehuwde vrouwen te slechten. Daar staat tegenover, dat wij een deel van het gestegen aanbod van gehuwde vrouwen op de arbeidsmarkt zonder twijfel op het ogenblik zullen moeten schrijven op rekening van de woningnood. Vele jonge vrouwen vinden in de haar toegewezen beperkte woonruimte te weinig te doen, terwijl jonge gezinnen, die bij de ouders inwonen, vaak nog deel uitmaken van de ouderlijke huishouding en dan ook veelal de kinderen, zo die er zijn, aan de zorg van grootmoeder toevertrouwen. Met de afname van de woningnood zal dit aanbod van jonge, gehuwde vrouwen vermoedelijk verdwijnen.'

Opgaven

In het midden van de jaren vijftig ontstond aandacht voor het verschijnsel van de buitenshuis werkende, gehuwde vrouw.

- 1 Leg aan de hand van de bron uit dat de auteur dit verschijnsel destijds eerder inschatte als een tijdelijk dan als een blijvend verschijnsel.
- 2 Geef een verklaring voor deze verkeerd gebleken inschatting.

Antwoorden

1 Eén van de volgende punten:

- Uit het gebruik van de term 'potentiële reserve' kan worden afgeleid dat vrouwen alleen dan werden ingezet op de arbeidsmarkt als daar een krapte heerste.

- Men verwachtte dat met het verdwijnen van de woningnood de behoefte bij (jonge) vrouwen om te gaan werken zou verdwijnen.

2 De auteur(s) van het rapport hadden te weinig oog voor verandering, gingen ervan uit dat de situatie zoals die in hun tijd was, een blijvende was en hooguit tijdelijk kon veranderen.

(Vraag 1 en het bijbehorende antwoord is afkomstig uit het Examen havo-vhbo, tijdvak 1, 1994, vraag 7)

Zich verplaatsen in motieven etc. op grond van bij de leerlingen veronderstelde kennis/inzichten

HET EINDE VAN DE DDR

Leg uit dat de laatste twee regels op dit spandoek, en de sympathie die deze tekst had onder de demonstranten, voor de leiders van de SED een schok betekende.

Antwoord

- De leus 'Wij zijn het volk' maakte de SED-autoriteiten duidelijk dat volgens de demonstranten de massa het volk van de DDR vormt, en dus niet de SED. De SED was er altijd vanuitgegaan dat zij representatief was voor de gehele bevolking.

- De leus 'Wij zijn één volk' maakte de SED-autoriteiten duidelijk dat volgens de demonstranten Oost- en West-Duitsland een geheel vormden. De DDR als staat van de SED werd dus niet erkend door de demonstranten.

(Examen havo-vhbo, tijdvak 1, 1994, vraag 30, zowel vraag als antwoord uitgebreid)

De leuzen op dit spandoek kon men ook op veel andere spandoeken en borden aantreffen in de massale demonstraties die het einde van de DDR inluiden.

Uit aangeboden beweringen de juiste motieven etc. aanwijzen

Deze opdracht behoort bij dezelfde afbeelding als de vorige opdracht.

HET EINDE VAN DE DDR

De foto op de vorige pagina betekende een schok voor de leiders van de DDR. Hieronder volgt een aantal zinnen. Plaats een V (van verklaring) achter elke zin die deze schok verklaart, en een G (van geen) als de zin geen verklaring geeft.

De DDR-regering begreep, dat volgens de demonstranten:

- 1 de bevolking van de DDR meer moest samenwerken.
- 2 Oost- en West-Duitsland een geheel vormden.
- 3 de massa het volk van de DDR vormde en niet de SED.
- 4 één partij voor de gehele bevolking nodig was.
- 5 nu ook de SED zich tegen de DDR-regering keerde.
- 6 de SED niet meer de leidinggevende partij in de DDR moest zijn.

Antwoord

1 G, 2 V, 3 V, 4 G, 5 G, 6 V

Zich verplaatsen in motieven etc. die impliciet in een bron besloten liggen

DE OPVATTINGEN VAN DE OFFICIEREN IN HET DUITSE KEIZERRIJK

Een fragment uit een artikel in een Duits militair weekblad (1889)

'De trots van iedere Duitser is het leger, de bloem van de natie. Het Duitse leger - de elite van het leger is het Duitse officierskorps! Ook al is het beroep van officier niet meer zoals vroeger het monopolie van de adel, toch mogen slechts gelijken van geboorte, slechts ridders van de geest en edelen in opvoeding en karakter zich bij deze uitverkoren groep aansluiten. Zowel officieren van burgerlijke afkomst als de adellijke officieren vertegenwoordigen een aristocratische levensopvatting, niet een democratische. De jonge officier van burgerlijke afkomst geeft er door zijn keuze voor het beroep blijk van, dat hij de verheven aristocratische opvattingen huldigt waarvan elke officier door drongen behoort te zijn.'

Vraag

De schrijver van het artikel beschrijft waarden die in Duitsland ten tijde van de Eerste Wereldoorlog nog steeds golden. Leg met één voorbeeld uit waarom de adel in 1918 op grond van deze waarden de democratie van Weimar niet wilde aanvaarden.

Antwoord

Een democratie gaat (niet in de tekst te vinden) uit van gelijkwaardigheid, terwijl uit de tekst blijkt dat de adel de inrichting van de Duitse maatschappij onlosmakelijk verbond met de op ongelijkwaardigheid gebaseerde standenstructuur.

(Examen havo-vhbo, tijdvak 1, 1994, vraag 23 gedeeltelijk)

Zich verplaatsen in motieven etc. die deels in een bron besloten liggen

GEEN TOEGANG VOOR ITALIANEN EN SPANJAARDEN

De bron is een foto met onderschrift. De foto (waarop enige mannen 'op een kluitje' staan afgebeeld) heeft voor het beantwoorden van de vragen geen waarde. Daarom volgt hieronder alleen het onderschrift:

'Niet altijd werden deze "werkers aan onze welvaart" even gastvrij opgenomen. In oktober 1961 kwam het bij de danszaal van het Sint-Josefgebouw in Oldenzaal tot een fel handgemeen toen een aantal Italianen en Spanjaarden de toegang werd ontzegd.'

Vragen

- 1 Welk motief voor de komst van de Italianen en Spanjaarden is te ontleen aan de bron?
- 2 Noem behalve dit motief nog een tweede motief dat niet kan worden ontleend aan de bron.
- 3 Achteraf bekeken kan dit incident een gevolg zijn geweest van de grote onbekendheid met de Zuideuropese culturen. Geef twee verklaringen voor deze onbekendheid.

Antwoorden

- 1 De behoefte in Nederland aan (ongeschoolde) arbeidskrachten ('werkers aan de welvaart')
- 2 • De aantrekkelijke, hoge lonen in Nederland
• Het gebrek aan werk in Italië/Spanje
- 3 • Het massatoerisme naar het buitenland (Italië/ Spanje) moest nog beginnen.
• Het aantal 'nieuwkomers' in de Nederlandse samenleving was tot dan toe beperkt gebleven.
• Het medium tv zou pas later in de jaren zestig deze kennis verbreden.

(Examen havo-vhbo, tijdvak 1, 1994, vragen 11 en 12)

5 De standplaatsgebondenheid onderkennen van anderen en van zichzelf in tijd en plaats en de factoren die daarop van invloed kunnen zijn

Deze vaardigheid bestaat uit verschillende onderdelen die niet altijd in één oefening of toets zijn onder te brengen:

- Men zal de leerlingen niet in iedere toets zowel andermans als de eigen standplaatsgebondenheid la-

ten onderzoeken. Het gevaar bestaat echter dat de eigen standplaatsgebondenheid van de leerlingen (en hun docent!) wordt verwaarloosd. Dat heeft deels te maken met de onervarenheid van docenten en auteurs van schoolboeken op dit gebied, deels met de omstandigheid dat dit aspect van de vaardigheid moeilijk centraal te toetsen is. Oefeningen waarbij (ook) de eigen standplaatsgebondenheid wordt betrokken, leveren problemen bij de beoordeling ten aanzien van het geven van een cijfer. Erkend zal moeten worden dat niet alle voor het onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting essentiële doelen centraal toetsbaar zijn en dat het bereiken van sommige doelen zelfs op school- en klassenniveau niet in een cijfer kan of moet worden uitgedrukt.

- Ook zal men niet in iedere oefening of toets zowel vragen over de standplaatsgebondenheid wat betreft tijd als wat betreft plaats hoeven op te nemen. Het begrip plaats kan overigens op verschillende manieren worden opgevat. In eerste instantie zal vooral gedacht worden aan een geografische aanduiding. Maar de plaats waar men leeft, is automatisch ook verbonden met een bepaalde cultuur. En ook binnen een cultuur kan ieder weer een geheel eigen plaats hebben.

- De standplaatsgebondenheid onderkennen van anderen en van jezelf in tijd en plaats

- De factoren onderkennen die daarop van invloed kunnen zijn, op grond van bij de leerlingen veronderstelde kennis en inzichten

WILLEM VAN ORANJE EN DE VERVOLGING VAN KATHOLIEKEN

- 1 Wat vond Willem van Oranje van het optreden van het felle optreden van Geuzen tegen katholieken in door hen veroverde steden?
- 2 Hoe kan het felle optreden van de opstandelingen tegen katholieken worden verklaard?
- 3 Hoe kan het afwijkend standpunt van de belangrijkste leider van de opstandelingen, Willem van Oranje, verklaard worden? Geef daarvoor minstens twee verklaringen.
- 4 Tegenstellingen tussen protestanten en katholieken uit de tijd van de Opstand zouden tot in de 20ste eeuw blijven bestaan. Ook al werden de katholieke en de protestantse godsdiensten aan het begin van de 19de eeuw aan elkaar gelijkgesteld. Pas na de Tweede Wereldoorlog ontstond een groeiende waardering voor en samenwerking met elkaar.
  - a Zie je in Nederland of in je naaste omgeving nog sporen van tegenstellingen tussen protestanten en katholieken?
  - b Ga na hoe je zelf staat tegenover de vroegere tegenstellingen tussen katholieken en protestanten. Ga daarbij ook na hoe dat komt.

2 - Katholiek werd gelijkgeschakeld met Spanjaarden
- De katholieke Kerk en de katholieke Filips II lieten de calvinisten zeer fel vervolgen (verbranden, etc.). De calvinisten gaven de katholieken 'een koekje van eigen deeg'.

- Eeuwenlang had één geloof de toon aangegeven. Er was geen scheiding tussen Kerk en staat. Twee godsdiensten in één staat kon voor de meeste mensen eenvoudig niet. Zij waren er nog niet aan gewend dat in een samenleving twee of meer geloven naast elkaar konden bestaan.

3 - Oranje kan als representant gezien worden van de humanisten, van mensen als Erasmus. De humanisten waren een produkt van hun tijd, maar nog wel een schaars produkt.

- Oranje was zelf van protestantse afkomst, maar in zijn jeugd verplicht katholiek opgevoed. Hij was aan beide kringen gehecht en was persoonlijk veel meer gebaat bij verzoening dan bij polarisatie.

- Oranje verafschuwde het vermoorden van mensen vanwege hun geloof.

4 Door elke leerling persoonlijk te beantwoorden.

Uit aangeboden factoren de juiste aanwijzen die op iemands standplaatsgebondenheid van invloed zijn

HET ONBEGRIIP VAN EGMONT

Filips II besloot Egmont (en Horne) te laten arresteren en onthoofden. Egmont was tevoren door Willem van Oranje gewaarschuwd om te vluchten. Dat had hij niet gedaan, omdat er volgens hem geen reden voor was. Hij begreep niets van het besluit van Filips. Hoe kan het dat Egmont zich zo vergiste?

1 Zet een E achter elke zin die Egmont ertoe heeft gebracht te denken dat Filips II hem goedgezind was.

- a Ik heb altijd Filips gediend.
- b Ik heb als hoge edelman tot taak mijn vorst raad te geven.
- c Ik heb als hoge edelman tot taak de belangen van mijn ondergeschikten te verdedigen.
- d Ik heb altijd het beste voor gehad met het katholieke geloof.
- e Ik heb gepleit voor een matiging in de vervolging van ketters.
- f Ik heb als Nederlander tot taak de belangen van de Nederlanden te verdedigen.

2 Hieronder volgt een aantal opvattingen van Filips II. Zet een F achter de zin die het meest van invloed was op het besluit van Filip II om Egmont te laten terechtstellen.

- a De Nederlanden behoren tot het Habsburgse rijk.
- b De macht van de vorst moet worden vergroot en van de adel verkleind.
- c De Nederlanden moeten evenals Spanje volledig katholiek blijven.
- d Calvinisten zijn de pest van het christendom.

Antwoorden

- 1 Hij moest er niets van hebben, was een tegenstander van zowel felle katholieken als felle calvinisten.

Antwoorden

- 1 a-E, b-E, d-E
2 b-F

Standplaatsgebondenheid in tijd en plaats onderkennen die expliciet in een bron aanwezig is

EEN VISIE OP WILLEM VAN ORANJE

Hieronder volgt een visie op Willem van Oranje. We hebben er niet bij vermeld wie de schrijver is. Ook hebben we niet vermeld wanneer de bron is geschreven. Lees de bron en beantwoord de volgende vragen:

- 1 Wat kun je uit de bron afleiden over de standplaatsgebondenheid van de schrijver?
In een meer begeleide versie zou de vraag kunnen luiden:
Wat kun je uit de bron afleiden over het geloof van de schrijver? Op grond waarvan vind je dat?
- 2 Het is misschien moeilijk voor je om precies te bepalen wanneer de bron is geschreven. Maar op grond waarvan is het onwaarschijnlijk dat deze in onze tijd is geschreven?

'Het purper, waarmee Granvelle (*als kardinaal*) werd bekleed en dat deze de voorrang gaf boven de hoogste adel, was niet een van de minste redenen van zijn (*Willem van Oranje*) verzet tegen Filips' minister. Tegenover zijn vijanden deinsde Oranje voor geen middel terug: verdachtmaking, hoon, laster. Dit ondervonden Granvelle en Filips. Naar gelang dit hem het voordeligst was, wist hij een zaak heden op deze, morgen op gene wijze voor te stellen. Men heeft hem geschilderd als een vrijheidsheld, als de man die goed en bloed veil had voor een onderdrukt volk, als iemand die slechts eerst in verzet kwam tegen zijn soeverein, toen deze recht en wet met voeten trad en een geheel volk met schorpioenen geselde. Niets is fantastischer voorgesteld dan dat.

Na de komst van Alva trad hij weliswaar op tegen de Spaanse onderdrukking, maar aan het hoofd van een partij die op haar beurt van onderdrukte weer onderdrukster werd. De uitsluiting van de Katholieken, die in Holland, Zeeland en Utrecht, bij Willem van Oranje's optreden als hoofd van de gewapende opstanden, verreweg de grote meerderheid uitmaakten, die uitsluiting, zeg ik, waarbij zij van alle ambten en bedieningen werden ontzet, hun godsdienst verboden, hun priesters verjaagd, is gewis niet het werk geweest van een verdediger van de volksvrijheid, maar van een partijhoofd.'

Antwoorden

- 1 De bron is van de katholieke Nuyens in zijn 'Geschiedenis der Nederlandsche Beroerten in de 16de eeuw' (1865). De leerlingen zouden kunnen beredeneren dat de schrijver katholiek is, omdat hij in zijn tekst

sterk opkomt voor de katholieke zaak en Willem van Oranje alleen lijkt te beoordelen vanuit katholiek standpunt.

- 2 • In onze tijd wordt doorgaans minder 'plechtig' Nederlands geschreven.
• De schrijver is bijzonder fel tegen Willem van Oranje gekant. Dat blijkt op verschillende plaatsen in de bron: Oranje deinsde voor geen middel terug, hij loog zoals het hem uitkwam, het ging hem niet om de vrijheid maar om de overheersing van de calvinisten. In onze tijd staan katholieken en protestanten niet meer zo fel tegenover elkaar als vroeger. Nu wordt Willem van Oranje niet meer veroordeeld op grond van zijn godsdienstige opvattingen. En er is meer oog gekomen voor de verzoening die Willem van Oranje wilde en waarin hij zijn zin niet kreeg.

NB Leerlingen met enig inzicht in de geschiedschrijving over Willem van Oranje en de Opstand kunnen misschien beredeneren dat de tekst vermoedelijk in de 19de eeuw is geschreven. Tijdens de Republiek overheersten de calvinisten en hadden de katholieken veel minder mogelijkheden hun mening te publiceren. Toen de vrijheid en gelijkheid er in de 19de eeuw voor de katholieken kwam, werd er aanvankelijk ook fel gebruik van gemaakt. Later groeiden de standpunten meer naar elkaar toe.

Standplaatsgebondenheid onderkennen die impliciet in een ongeschreven bron besloten ligt

In het hierna volgende voorbeeld gaat het bovenal om de standplaatsgebondenheid van de maker van de afbeelding. Men kan echter evenzeer de standplaatsgebondenheid van de genen die hij afbeeldt, centraal stellen. In het kader van het voorbeeld bij de bovengenoemde vaardigheid gaat het om vraag 3 en zijn de vragen 1 en 2 voorbereidend.

DE NEDERLANDEN EN HET BUITENLAND

Bestudeer de afbeelding bovenaan de volgende bladzijde waarop je een koe en verschillende personen ziet (de meest rechtse is de hertog van Anjou). Beantwoord de volgende vragen:

- 1 Probeer met behulp van het bijschrift bovenaan de afbeelding de volgende vragen te beantwoorden:
(a) wie bedoelt de kunstenaar met de koe?
(b) wie zit er op de koe?
(c) wie zit er onder de koe?
(d) wie is de vrouw links op de voorgrond?
(e) wie zijn de heren op de achtergrond?
- 2 Vermeld bij elk van de vier personen op de voorgrond hoe zij - vermoedelijk - volgens de kunstenaar tegenover de koe staan. Gebruik bij het beantwoorden de wijze waarop de personen zijn afgebeeld. Breng daarmee eventueel de kennis die je van die personen hebt, in verband.
- 3 Wat kun je uit de afbeelding afleiden over de standplaatsgebondenheid van de maker?
- 4 Wanneer heeft hij de afbeelding gemaakt, denk je?

Antwoorden

- 1 (a) De Nederlanden
 (b) Filips II
 (c) Willem van Oranje
 (d) Elisabeth I, koningin van Engeland
 (e) Leden van de Staten-Generaal
- 2 • Elisabeth (Engeland) is de Nederlanden goed gezind en voedt ze met hooi en drinken (financiële en militaire hulp).
  - Anjou (Frankrijk) wil de Nederlanden in beweging brengen zonder hulp van betekenis; de Nederlanden moeten niets van hem hebben en geven hem 'stank voor dank'.
  - Filips II (Spanje) probeert zonder succes de Nederlanden in beweging te krijgen (in zijn richting).
  - Willem van Oranje probeert van dit alles te profiteren ten eigen bate door de koe uit te melken.
- 3 • De maker was anti-Oranje, anti-Anjou, pro-Elisabeth en misschien aanhanger van de Engelse factie in de Staten-Generaal die pro-Elisabeth was.
  - Vermoedelijk was hij geen extreme calvinist of extreme katholiek, want dan had hij ook de godsdienst in zijn afbeelding betrokken.
- 4 De afbeelding is gemaakt in 1579. Zo nauwkeurig zullen de leerlingen dat niet kunnen aangeven. Zij zouden als volgt kunnen redeneren. Het moet zijn in de periode waarin Anjou nog niet officieel de nieuwe landsheer was (januari 1581) en waarin de Staten-Generaal al wel overwogen Anjou aan te trekken (na de Unie van Utrecht 1579).

- Standplaatsgebondenheid onderkennen van anderen en van jezelf in tijd en plaats
- Factoren onderkennen die daarbij een rol spelen en deels impliciet in geschreven bronnen besloten liggen

Op de volgende bladzijde staat een voorbeeld van de twee bovengenoemde vaardigheden. Hier volgen eerst de antwoorden op de bijbehorende vragen.

Antwoorden

- 1 Mrs. Sarah wil de dominee als slaaf terug hebben of geld. En de dominee vindt dat een beledigend verzoek.
- 2 a De 'eigenares' Mrs. Sarah Logue:
  - moeilijke economische situatie waarin ze zich bevindt (expliciet vermeld)
  - haar opvatting over de slavernij: die vindt zij normaal en een slaaf die vlucht, vindt ze abnormaal (impliciet)
- b De voormalige slaaf Jarm W. Loguem:
  - haat jegens zijn voormalige meester en meesteres op grond van wrede gedrag in het verleden (expliciet)
  - vindt de slavernij abnormaal en de vlucht naar het vrije deel van de VS normaal (impliciet)
- 3 a Volgens de maatstaven van onze tijd, iedereen is gelijk en slavernij is onaanvaardbaar, staat de voormalige slaaf in zijn recht.
  - b • Volgens de maatstaven van die tijd ligt het ingewikkelder: in een deel van de VS, het zuiden, werd de slavernij normaal gevonden, in een

EEN VERSCHIL VAN MENING IN DE VS IN 1860

Hieronder volgen twee brieven uit de tijd vlak voor de Amerikaanse Burgeroorlog, toen de VS verdeeld waren in slavenhoudende staten in het zuiden en vrije staten in het noorden..

Mrs. Sarah Logue schreef haar brief in 1860 aan de dominee Jarm W. Loguem. De dominee antwoordde twee weken later. Beide brieven volgen hieronder in een ingekorte versie.

'Aan Jarm,

Ik schrijf je deze regels om je te laten weten in welke toestand we verkeren, deels als gevolg van jouw weglopen en diefstal van Old Rock, onze fraaie merrie. Hoewel we de merrie hebben teruggekregen, was ze niet veel meer waard sinds je haar had meegenomen. En omdat ik nu geld nodig heb, heb ik besloten jou te verkopen. Als je me duizend dollar wilt zenden en betalen voor de oude merrie, wil ik afzien van alle rechten die ik op je heb. Als gevolg van jouw weglopen hebben we Abe en Ann en twaalf acres land moeten verkopen. En ik wil dat jij me het geld zendt zodat ik in staat ben het land terug te kopen dat ik door jouw schuld heb moeten verkopen.

Als je mijn verzoek niet inwilligt, zal ik je aan iemand anders verkopen en kan je ervan verzekerd zijn dat de tijd niet ver weg is dat de zaken er voor jou anders voor komen te staan.

20 februari 1860, Mrs. Sarah Logue, Bigbyville, Tennessee'

'Aan Mrs. Sarah Logue,

U verkocht mijn broer en zuster, Abe en Ann, en twaalf acres land, zegt u, omdat ik wegliep. Nu heeft u de onuitsprekelijke laagheid mij te vragen terug te keren en uw armzalig bezit te zijn, of in

plaats daarvan u 1000 dollar te zenden om u in staat te stellen het land terug te kopen, maar niet mijn arme broer en zuster.

U zegt dat ik een dief ben omdat ik de oude merrie met me meenam. Is het een grotere zonde voor mij uw paard te stelen dan het voor u was de wieg van mijn moeder te beroven en mij te stelen? Moet u nog leren dat de rechten van de mens wederzijds zijn, en als u mijn vrijheid en leven neemt, u uw eigen vrijheid en leven verspeelt? Voor God en de hoge hemel, daar gelden toch alle wetten voor iedereen gelijk?

Het (*uw*) voorstel is een grove belediging. Ik zal geen haarbreed wijken. Ik bevind mij temidden van een vrij volk, dat God zij dank met mijn rechten en de rechten van de mens sympathiseert. En als uw afgezanten hier komen om mij opnieuw tot slaaf te maken, dan vertrouw ik erop dat mijn vrienden mijn redders en wrekers zullen zijn.

2 maart 1860, Dominee J.W. Loguem, Syracuse, New York'

Vragen

- 1 Mrs. Sarah Logue en de dominee hebben een verschil van mening. Beschrijf in een of twee zinnen waarover dat meningsverschil gaat.
- 2 a Welke factoren beïnvloedden de standplaatsgebondenheid van Mrs. Sarah Logue?
b Welke factoren beïnvloedden de standplaatsgebondenheid van J.W. Loguem?
- 3 a Wie heeft er volgens jou gelijk als je oordeelt naar de maatstaven van onze tijd? Wat is die maatstaf?
b Wie heeft er volgens jou gelijk als je oordeelt volgens de maatstaven uit die tijd?

ander deel niet. Mrs. Sarah Logue leefde in het deel waarin de slavernij als normaal werd gezien. Door de bril van haar tijd en van de plaats waar zij woonde bezien, heeft zij recht op haar visie.

- Aan de andere kant heeft de (ex-)slaaf het recht verder te zien dan zijn neus lang is en een beroep te doen op de rechten van de mens die al sinds de Amerikaanse en Franse Revolutie in de westelijke wereld algemeen bekend waren geworden.

- Iemands standplaatsgebondenheid in tijd en plaats onderkennen in een bron
- Buiten die bron factoren onderkennen die daarop (mogelijk) van invloed waren

In de eerste kolom van de volgende bladzijde staat een voorbeeld van de twee bovengenoemde vaardigheden. Hier volgen de antwoorden op de vragen.

Antwoorden

- 1 De NSDAP: 'Hitler zal moeten oppassen dat zijn beweging geen gevaar loopt.'

2 Voorbeeld 1: De woorden 'die zo het vertrouwen van het volk geniet' zijn in strijd met de feiten. Bij geen van de verkiezingen in 1932 en 1933 hebben de nazi's de meerderheid kunnen behalen, zelfs niet in de laatste door hen gecontroleerde verkiezingen in 1933 waarbij de communisten in de campagne volledig waren uitgeschakeld. Alleen een nazi (sympathisant) kan in maart 1933 tot zo'n vertekening van de werkelijkheid komen. Ze spreekt zichzelf in haar brief overigens tegen door haar ongelooft in de oprechtheid van de overlopers uit te spreken, en door het over de noodzaak van een ijzeren vuist te hebben.

Voorbeeld 2: De woorden (samengevat) dat de communisten en sociaal-democraten opeens (22 maart volgens de dagtekening van de brief) ook nationaal-socialisten willen worden, zijn eveneens een verdraaiing van de werkelijkheid. De dag nadat deze Duitse vrouw haar brief schreef, keerde de gehele sociaal-democratische fractie zich in de Rijksdag tegen de machtigingswet waarmee Hitler en de nazi's de alleenheerschappij wettelijk wilden rege-

EEN MOEDER SCHRIJFT AAN HAAR DOCHTER

Onderstaand fragment is afkomstig uit een brief die een Duitse vrouw in 1933 aan haar in Nederland wonende dochter schreef.

'Braunschweig, 22 maart 1933

Nu zijn de vlaggen opgeborgen, het gejuich (is) verstomd, nu komt de zware taak van de wederopbouw. Een regering die zo het vertrouwen van het volk geniet, krijgt dat vast wel voor elkaar. Maar daar hoort een ijzeren vuist bij. En Hitler zal moeten oppassen dat zijn beweging geen gevaar loopt. De communisten verbranden nu hun rode vlaggen, opeens willen ze ook nationaal-socialisten worden. Dat gaat natuurlijk niet. Eerst moeten ze een proeftijd van drie jaar in de concentratiekampen doormaken. Hetzelfde geldt voor de sociaal-democraten. Dageelijks hoor je van mensen die uit de partij gaan. Plotseling ontdekken ze hun nationaal-socialistische inborst.

Dat in zulke perioden van strijd, die om leven of ondergang van een volk gaan, ook ontsporingen voorkomen, die excessen waar jij het over hebt, is niet goed te praten, maar wel te begrijpen.'

Vragen

In de brief komt de standplaatsgebondenheid van de schrijfster duidelijk naar voren:

- 1 Welke politieke partij steunt zij? Op grond waarvan denk je dat?
- 2 Citeer uit de brief twee voorbeelden waaruit blijkt dat zij zaken subjectief weergeeft (of: waaruit blijkt dat zij zich onvoldoende van haar standplaatsgebondenheid bewust is). En leg per voorbeeld uit waarom dat zo is.
- 3 Noem drie factoren die haar subjectiviteit (standplaatsgebondenheid) kunnen hebben beïnvloed?

len. En de communisten waren niet eens tot deze zitting toegelaten, omdat Hitler anders zijn gewenste tweederde meerderheid niet zou halen. Ook hier spreekt ze zichzelf in haar brief tegen door het over de noodzaak van een ijzeren vuist en van concentratiekampen te hebben.

Voorbeeld 3: 'Eerst moeten ze een proeftijd van drie jaar in de concentratiekampen doormaken'. Opnieuw een leugen waarvoor alleen een nazi(sympathisant zich niet zou schamen. De concentratiekampen werden al begin 1933 opgericht en zaten vol communisten en sociaal-democraten die geen seconde overwogen hadden nazi te worden. Voor de stelling van deze mevrouw dat de concentratiekampen er waren om een proeftijd te verzorgen voor communisten en sociaal-democraten die nazi wilden worden, valt uit de geschiedenis geen bewijsmateriaal te vinden.

- 3 (a) Invloed van de nazi-propaganda, (b) anti-

democratische gevoelens, (c) het economisch voordeel dat zij hoopte te behalen onder de nazi-heerschappij

(Examen havo-vhbo, tijdvak 1, 1994, vraag 26 geamendeerd)

6 Situaties en personen (in het verleden) beoordelen, rekening houdend met de opvattingen uit de betrokken tijd

Ook deze vaardigheid bestaat uit verschillende onderdelen die niet altijd in één toets zijn onder te brengen. Als men een persoon beoordeelt, zal deze altijd in zijn tijd (een situatie) geplaatst worden. Als men een historische situatie beoordeelt, gaat het niet om een specifieke persoon maar om een groter aantal mensen.

Personen / situaties beoordelen op grond van bij de leerlingen veronderstelde kennis en inzichten, rekening houdend met de opvattingen uit de betrokken tijd

ORDELEN OVER ADENAUER

Adenauers stijl van regeren is bekritiseerd door veel historici. Plaats deze stijl van regeren tegen de achtergrond van de situatie in Duitsland in de jaren veertig en vijftig.

Antwoord

Uit het antwoord moet blijken dat Adenauers patriarchale / autoritaire regeringsstijl precies paste in een tijd waarin na de catastrofe van de Hitlerperiode bij grote delen van de bevolking de wil om politiek geëngageerd mee te denken en/of te spreken, ontbrak.

(Examen vwo, tijdvak 1, 1994, vraag 34)

ORDELEN OVER WILLEM VAN ORANJE

Willem van Oranje werd in zijn tijd zeer verschillend beoordeeld. Hoe verschillend werd hij beoordeeld en hoe kan elk oordeel worden verklaard?

Antwoorden

- De Spaanse regering vond hem zo'n kwaad dat men een beloning uitloofde om hem te vermoorden. Willem stond in de ogen van de Spaanse regering het weer katholiek worden van de Nederlanden in de weg.
- Een deel van de Nederlandse katholieken (Vosmeer c.s.) was het met de Spaanse regering eens en ging de moordenaar van Willem als een martelaar vereren.

- Strenge calvinisten vonden hem religieus gezien niet te vertrouwen. Zij wilden het calvinisme als enige godsdienst in plaats van het katholicisme.
- Gematigde katholieken, gematigde protestanten hadden waardering voor hem wegens zijn verdraagzaamheid.
- Ook de Nederlanders (vooral onder de adel en onder het patriciaat) die zich de oude privileges niet wilden laten ontnemen door Filips c.s. hadden grote waardering voor Willem, omdat hij zich inzette voor het behoud van die privileges.

Personen beoordelen door aangeboden beweringen te toetsen aan aangeboden feitelijke gegevens

Onderaan deze bladzijde staat een voorbeeld van de twee bovengenoemde vaardigheden. Hier volgen de antwoorden op de vragen.

Antwoorden

- 1 Volgens bronnen 1 en 2 was godsdienst de voornaamste drijfveer. Volgens bron 3 het landsbelang.
- 2 Een aantal feitelijke gegevens ondersteunen de opvatting dat het Filips II om het landsbelang ging:
- Elisabeth, een ketterse koningin in de ogen van Filips II, wil hij niet in de ban doen en de in zijn ogen ook ketterse Willem van Oranje wel. Het ketters zijn gaf kennelijk niet de doorslag, maar andere factoren.
  - Voor 'Lepanto' heeft Filips II weinig over, hij

- doet pas 'tegen betaling' mee met de paus.
- De Armada tegen Engeland begint hij pas als Elisabeth de Nederlanden gaat steunen. Als de Armada om godsdienstige redenen zou zijn gestuurd, dan had dat eerder moeten gebeuren.

Er zijn echter ook gegevens die ondersteunen dat het hem ook om de godsdienst ging:

- bestrijding van de ketterij in de Nederlanden door Alva.
- meedoen aan Lepanto, Filips II had ook geheel kunnen weigeren.

3 Het ging Filips II zowel om het belang van zijn land als om de katholieke godsdienst. Als het erop aankwam, dan kreeg het landsbelang voorrang.

Situatie beoordelen met behulp van informatie die expliciet in een bron genoemd wordt, rekening houdend met de opvattingen uit de betrokken tijd

Bovenaan de volgende bladzijde staat een voorbeeld van de bovengenoemde vaardigheid. Hier volgen de antwoorden op de vragen.

Antwoord

Eén van de volgende punten moet worden aangegeven:

- 'In klassen gespleten, in partijen uiteengerukt, dat is het beeld van het Duitse volk gedurende het

WAT BEWOOG FILIPS II?

Bronnen

- 1 *De Spaanse historicus Antonio Ballesteros y Beretta (1947):*
'Filips II was tegelijk de belichaming en de vertegenwoordiger van de katholieke geest van het Spaanse volk. En de verdediging van het katholicisme werd de voornaamste drijfveer van zijn handelen.'
- 2 *Filips II in 1588 tot de bevelhebber van de Armada:*
'Ik heb deze onderneming aan God opgedragen. Ga dus verder en doe wat u te doen staat'.
- 3 *Paus Sixtus V in 1589 over Filips II (1589):*
'De koning van Spanje is er als wereldlijk vorst voor alles op uit om zijn landen te beveiligen en die uit te breiden.'

Feitelijke gegevens

- 1563 Paus wil koningin Elisabeth in de ban doen. Filips II weet dat te voorkomen.
- 1567 Hertog Alva komt in de Nederlanden aan met een Spaans leger. Hij heeft van Filips het bevel gekregen de ketterij en verzet tegen zijn gezag te onderdrukken.
- 1570 Paus doet koningin Elisabeth in de ban, tegen de wens van Filips II.
- 1571 De slag bij Lepanto (in Griekenland): een Turkse vloot wordt verslagen door een Spaans-Venetiaanse vloot. Filips had eerst

geweigerd gehoor te geven aan het verzoek van de paus mee te doen aan de strijd tegen de niet-christelijke Turken en Barbarijers in het Middellandse Zeegebied. Hij leverde pas een vloot toen de paus hem daarvoor financiële middelen ter beschikking stelde.

- 1584 Willem van Oranje wordt vermoord, nadat hij in 1580 door Filips II in de ban was gedaan.
- 1585 Elisabeth zendt Engelse hulptroepen onder leiding van de graaf van Leicester naar de Nederlanden.
- 1588 Filips II zendt een enorme vloot, de Armada, naar Engeland met het doel dat land te veroveren en van daaruit ook de Nederlanden.

Vragen

- 1 Wat was of waren volgens de bronnen de motieven van Filips II voor zijn handelen in de politiek?
- 2 In hoeverre ondersteunen de feitelijke gegevens een of meer van deze bronnen?
- 3 Tot welke conclusie met betrekking tot de motieven van Filips II leiden de genoemde feitelijke gegevens?

EEN DUIJS SCHOOLBOEK (UIT DE NAZI-TIJD) OVER HET KEIZERRIJK

'In klassen gespleten, in partijen uiteengerukt, dat is het beeld van het Duitse volk gedurende het Tweede Rijk. Er komt geen politieke wil tot stand die alleen op het algemeen welzijn, op volk en rijk, gericht is. De vloek van de parlementaire partijgeest werkt door op alle terreinen van het leven in het rijk. De Rijksdag verhindert de groei van de rijkseenheid, terwijl de partijen de rijksleiding aan hun parlementaire heerschappij willen onderwerpen. Op gelijke wijze belemmeren de partijen de sociale en economische maatregelen van Bismarck.'

Opdracht

In deze bron wordt de situatie in de jaren 1890-1918 beoordeeld vanuit nationaal-socialistische beginselen. Licht dit toe aan de hand van een zin uit de bron.

Tweede Rijk': de nazi's zetten (klasse)verdeeldheid en partijverdeeldheid altijd tegenover hun beginsel van de eenheid van 'het Duitse Volk'.

- 'De vloek van de parlementaire partijgeest werkt door op alle terreinen van het leven in het rijk': het partijstelsel was strijdig met het Leiderschapsbeginsel van de nazi's.

(Examen vwo, tijdvak 1, 1994, vraag 25)

Situatie / personen beoordelen met behulp van informatie die impliciet in een bron besloten ligt, rekening houdend met de opvattingen uit de betrokken tijd

Onderaan op deze bladzijde staat een voorbeeld van de bovengenoemde vaardigheid. Hier volgt het antwoord op de vraag.

Antwoord

Drie van de volgende:

- deel uitmaken van een groep wier positie op de maatschappelijke ladder was gedaald (eerste alinea)
- deel uitmaken van een groep waarvan in het algemeen in de samenleving weinig werd verwacht (derde alinea)
- deel uitmaken van een groep die zichzelf steeds moest bewijzen ('Onze ouders moesten zich dubbelbewijzen', 'Bewijzen, bewijzen, bewijzen')
- deel uitmaken van een groep die snel minachtend werd behandeld ('Op straat bijvoorbeeld: Hé, je onderjurk .....')

(Examen havo-vlbo, tijdvak 2, 1994, vraag 6)

Personen / situaties beoordelen door informatie in een bron in verband te brengen met verworven inzichten, rekening houdend met de opvattingen uit de betrokken tijd

Op de volgende bladzijde staat een voorbeeld van de bovengenoemde vaardigheid. Daar volgt ook het antwoord op de vraag.

REPATRIANTEN UIT INDONESIË

Een fragment uit 'In Nederland door omstandigheden' (Amsterdam 1987):

'Peter Wagner vertelt: "Ik liep door de stad. Ik zag een man achter een steekkar, balen meel sjouwen. Ik dacht: het lijkt mijn vader wel. Hij wás het. De voormalige politie-inspecteur uit Indië."

Er werd ongelooflijk hard gewerkt om er weer bovenop te komen. Uitkeringen vragen, armensteun, bijstand - het was ondenkbaar dat je je daartoe zou verlagen. Als je iets nodig had, hield je dat in de familie. Vreemden hadden daar niets mee nodig. "Mijn vader zei: Peter ik breek je poten als je een uitkering vraagt."

De opvoeding was streng. De kinderen vonden daar een woord voor: "Onze ouders moesten dubbelbewijzen". Dat ze goed opgevoed wáren en dat ze goed kónden opvoeden. "Leren was belangrijk, zo belangrijk zelfs dat de kleine Babs de Koning na de aankomst in Holland tegen de maatschappelijk werkster durfde te zeggen: Nee mevrouw, mijn moeder is niet met ons naar Nederland gegaan om mij bij de kousenfabriek bij Hin te laten werken. Ik moet eerst mijn MULO afmaken." Daarna moest ze naar het arbeidsbureau in Haarlem om zich te

laten testen: kon ze die MULO wel doen? "Kind, doe jij maar de HBS", zei de dame van het arbeidsbureau, over wie Babs nu nog met warmte spreekt. "Maar dat durfde ik niet. Ik moest mezelf eerst maar eens bewijzen dat ik de MULO kon doen."

Bewijzen, bewijzen, bewijzen. En beleefd zijn tegen Hollanders, hoe die ook riepen. Op straat bijvoorbeeld: "Hé, je onderjurk komt er onderuit", als je een sarong droeg.

Je kwam uit een cultuur van zwijgers, en je begreep die kinderen van tegenwoordig niet, die op school maar leerden om brutaal te zijn en alles te zeggen. Over het persoonlijke met vreemden praten was taboe. Het was ook aan kinderen verboden.'

Vraag

De bron geeft een kenmerkende beschrijving van het leven van veel repatrianten uit het voormalig Nederlands-Indië in de jaren vijftig. Welke drie conclusies over de maatschappelijke positie van deze repatrianten kunnen uit de bron worden afgeleid?

REACTIES OP DE REPATRIANTEN UIT
INDONESIË

Voor deze opdracht kan dezelfde bron als bij het vorige voorbeeld worden gebruikt.

Opdracht

Uit de bron blijkt dat een aantal Nederlanders bepaald niet ingenomen was met de komst van deze repatrianten uit het voormalig Nederlands-Indië. Verklaar deze weerstand uit twee sociaal-economische motieven rond 1950.

Antwoord (bovenstaande opdracht)

De twee volgende motieven:

- Er bestond toen een grote woningnood. En die zou worden vergroot door de komst van repatrianten.
- Zo kort na de oorlog bestond er ook nog een aanzienlijke werkloosheid. Men dacht dat de werkloosheid erdoor zou toenemen.

(Examen havo-vhbo, tijdvak 2, 1994, vraag 7)

Antwoord (opdracht in rechter kolom)

Uit het antwoord moet blijken dat tengevolge van een gevoel van diep ingrijpende politieke en economische crisis veel mensen hun toevlucht zochten in oude, vertrouwde ideeën zoals een hang naar de vroegere eenvoudige, kleinschalige, agrarische samenleving en afstand namen van de 'niet-echte' grote steden.

(Examen vwo, tijdvak 1, 1994, vraag 24)

EEN DICHTER EN ZIJN TIJD

De dichter Rainer Maria Rilke schreef rond de eeuwwisseling zijn dichtbundel 'Das Stunden-Buch'. Hieronder staan twee fragmenten uit de bundel, in vertaling.

'De grote steden zijn onwaar; ze misleiden de dag, de nacht, de dieren en het kind; hun zwijgen liegt, ze liegen met lawaaiige geluiden en met de dingen die gewillig zijn.

Alles zal weer groot zijn en machtig, het platteland eenvoudig en de wateren golvend, de bomen reusachtig en heel klein de muren; en in de dalen, sterk van grote verscheidenheid, een volk van herders en van landbouwers.'

Opdracht

De Oostenrijker Rilke was in de Republiek van Weimar een veel gelezen dichter. Beredeneer dat de twee fragmenten aansloten bij het mentale klimaat in Duitsland aan het begin van de jaren dertig, een periode van politieke en economische crisis.